

**REVISTA CIDOB d'AFERS
INTERNACIONALS 32.**

**Cambio político, transiciones y
política exterior y de seguridad.**

La transició a Hongria del socialisme real a la democràcia liberal i
l'economia de mercat.

Albert Ferrer

La transició a Hongria del *socialisme real* a la democràcia liberal i l'economia de mercat

*Albert Ferrer

INSTAURACIÓ I EVOLUCIÓ DEL SISTEMA COMUNISTA

Emprarem per comoditat, en el present treball, el terme *comunisme* per tal de qualificar el sistema sociopolític hongarès així com els sistemes similars de l'Europa Central i de l'Est. El lector no ha d'oblidar però que el terme *comunisme* té un contingut complex en la filosofia i la teoria polítiques, i que aquesta complexitat s'esvaeix sovint en la utilització habitual del terme.

El 16 de novembre del 1918, al terme de la Primera Guerra Mundial, es proclama la República d'Hongria en un procés de fragmentació de l'antic Imperi austro-hongarès. Després del Govern revolucionari de Bela Kun, de la invasió de Txecoslovàquia i Romania, per part de l'exèrcit revolucionari, i de la posterior ocupació d'Hongria per Romania, s'estableix a Hongria un Govern contrarevolucionari presidit per Pal Teleki. Es proclama una monarquia amb tro vacant, i Horthy esdevé regent del Regne el 1920.

Entre les dues guerres mundials, Hongria es situa entre els Estats relativament endarrerits d'Europa, la qual cosa es comprova a través d'un seguit d'indicadors, com ara el nivell de vivenda, alimentació, educació, taxes de mortalitat, etc. D'altra banda, l'estructura agrària d'Hongria està constituïda per una alta proporció de latifundis; el sistema polític, conservador, intervé poc en l'economia així com en les qüestions socials, i assegura el manteniment d'aquesta estructura agrària.

Abans del 1930, Hongria té un sistema polític autoritari, i l'extremisme conservador dels governants és acompanyat per l'auge de moviments de tipus feixista. Del

*Doctor en Filosofia per la Universitat de Paris-Sorbonne.

Professor a la Universitat de Cambridge.

1932 al 1936, es produeix un important acostament a l'Alemanya de Hitler de la mà del primer ministre Gyula Gömbös, i a partir del 1938 es comença a desenvolupar una política discriminatòria contra els jueus.

Hongria és ocupada per Alemanya des del 19 de març del 1944; en la zona d'ocupació alemanya, es constitueix un Govern proalemany encapçalat pel partit feixista de la *Creu de fletxa* i pel seu líder Szalasi. En acabar la Segona Guerra Mundial, el Govern proalemany cau; el 1946 s'aboléix la monarquia i s'estableix un Govern de coalició, dirigit per Zoltán Tildy i Ferenc Nagy, ambdós membres del Partit dels Petits Propietaris.

El 22 de desembre del 1944, a Debreczem, a la zona ocupada per l'URSS, es crea un Govern prosoviètic. Les eleccions generals del 5 de novembre del 1945 són encara més o menys lliures. Aquestes eleccions atorguen la majoria al Partit dels Petits Propietaris, obtenint els comunistes el 17% dels sufragis. Durant l'hivern del 1946, el secretari general del Partit dels Petits Propietaris, Bela Kovacs, és segrestat per agents soviètics. Les eleccions del mes d'agost del 1947 són ostensiblement manipulades. Els dirigents dels partits fugen a l'estranger o són sotmesos a judicis arbitraris. Tildy dimiteix de la presidència el juliol, i és substituït per un socialdemòcrata complaent amb el nou ordre comunista, Arpad Szakasits.

El 4 de juliol del 1953, Rakósi, secretari general del Partit Comunista i president del Consell, deixa la presidència en mans d'Imre Nagy, per por que els disturbis de Txecoslovàquia i Alemanya s'estenguin a Hongria. Nagy critica durament els abusos de la policia i la col·lectivització sistemàtica de les terres; Rakósi s'acaba imposant en si del Partit, i Nagy és finalment expulsat del mateix el novembre del 1955. A partir de principis del 1956 Rakósi es veu incapaç de contenir el creixent malestar de la població i és substituït per Gerö en el càrrec de primer secretari, mentre Hegedus continua com a cap de Govern. Quan es fa pública la notícia del cop d'Estat de Gomulka a Polònia, el 23 d'octubre, els estudiants organitzen una manifestació de suport a Polònia. Gerö s'aferra a una postura intransigent, i la protesta es transforma en lluita armada durant la nit del 23 al 24 d'octubre. Una part de l'exèrcit, comandada pel general Maleter, es passa als revoltats.

El 24 al matí, Nagy és cridat a la presidència del Govern en substitució d'Hegedus. Les reivindicacions dels revoltats són successivament acceptades. Gerö dimiteix i el seu lloc és ocupat per Janos Kádár. Sota la pressió de l'efervescència popular, Nagy encara va més lluny i anuncia que Hongria abandonarà l'Organització del Tractat de Varsòvia i es convertirà en un Estat neutral. El 3 de novembre, el Govern, que a partir del 27 d'octubre ja comptava amb dos líders de l'antic Partit dels Petits Propietaris, Tildy i Kovacs, és remodelat, i d'un total de 12 membres tant sols inclou 3 comunistes.

El cop d'Estat de Gomulka no agradà certament pas a Moscou, però Gomulka no sobrepassà els límits del que Moscou considerava com tolerable; Nagy i la revolta hongaresa, en canvi, sí van més enllà d'aquests límits. En la revolució hongaresa de 1956 hi ha dos punts que Moscou no pot acceptar: la neutralitat i la promesa d'eleccions lliures. El 4 de novembre, les tropes de l'URSS ataquen Hongria i esclafen l'ànsia de llibertat dels hongaresos.

Amb la invasió soviètica es constitueix un nou Govern a Hongria, liderat per Janos Kádár, un personatge que havia representat la línia de compromís entre el tàndem Rakósi-Gerő i Nagy. Nagy és arrestat i posteriorment executat, juntament amb d'altres dirigents de la revolta.

En el qüestionament d'una fe, o d'alguns dels seus dogmes, per aquells qui la practiquen, es tempta normalment de mantenir la crítica dintre d'uns límits; el procés endegat, però, s'escapa sovint de les mans dels qui l'han impulsat, i segueix la seva pròpia dinàmica, saltant-se els límits fixats. Això és d'alguna manera el que s'esdevé a Hongria el 1956 (Moreau Defarges, 1987).

La desestalinització a l'URSS s'inicia el 1953 i es consolida en el discurs de Khruscov del 25 de febrer del 1956. La desestalinització, però, té uns límits que la revolta hongaresa del 1956 sobrepassa. En qualsevol cas, la revolució del 1956 exercirà una influència notòria al llarg de la transició de finals dels anys vuitanta. Tornarem sobre aquesta qüestió posteriorment.

Hongria es dota d'una Constitució *comunista* el 20 d'agost del 1949. Aquesta Constitució, com les restants inspirades en el model soviètic, és una col·lecció de principis democràtics i socialistes (Robel, 1986). Tal com s'esdevé també amb les altres Constitucions de model soviètic, s'obre un abisme entre el que afirmen els principis de la Constitució i la realitat política i social.

El 1972 i el 1975, la Constitució hongaresa sofreix importants revisions, fins al punt que es pot parlar d'una nova Constitució (García Alvarez, 1978). El canvi apunta una relativa obertura i liberalització, tant a nivell econòmic com polític. Aquesta liberalització del text constitucional es correspon amb una liberalització efectiva del sistema socioeconòmic i polític.

Ja en el decurs dels anys cinquanta, s'intenta introduir a Hongria una major eficiència en l'economia i s'augmenten considerablement les inversions en la producció de béns de consum. El 1968 s'inicia una reforma econòmica més important. Aquest tipus de reformes, que volen superar la fase de creixement extensiu pròpia de l'estalinisme, no tan sols tenen lloc a Hongria, sinó també als restants Estats comunistes, començant per la mateixa URSS (Robel, 1986). L'especificitat hongaresa consisteix en el següent: els esdeveniments de Txecoslovàquia del 1968 provoquen als altres països comunistes una certa recentralització, mentre que a Hongria no tan sols aquesta recentralització no es produeix, sinó que fins i tot es porten encara més lluny les reformes endegades, permetent-se un cert desenvolupament de l'empresa i l'iniciativa privades. Durant els anys seixanta i setanta, és a dir, durant l'era Kádár, Hongria asoleix una certa prosperitat, i un embrió de societat de consum es consolida.

Quan el règim comunista s'enfonsa, a finals dels anys vuitanta, la situació econòmica d'Hongria no s'escapa de la tònica general de l'Europa de l'Est; no obstant, a Hongria la situació econòmica és millor, o menys dolenta, que als restants països de l'Est, i això permet una transició política més pacífica, menys traumàtica, que en d'altres *democràcies populars*.

Pel que fa als aspectes polítics, Hongria assoleix un grau relativament alt de llibertat política dins el marc de l'Europa comunista, malgrat que es vegi obligada a un cert mimetisme respecte de l'URSS. En seguir les pautes de l'URSS i en procedir a la dissolució formal dels llaços entre Partit i Estat el 1965, a conseqüència del qual Kádár deixa de ser cap de Govern i passa a tenir tant sols funcions en el Partit, i en donar suport a Moscou en l'àmbit de les relacions internacionals, Kádár aconsegueix una certa llibertat política interna per al seu país. Així, la liberalització prudent en el terreny econòmic es veu acompanyada per una liberalització, també prudent, en el terreny polític.

S'afebleix l'adoctrinament ideològic, es concedeix una major participació als intel·lectuals, es permet una certa tolerància en l'àmbit artístic, i s'inicia una obertura, no tan sols econòmica, cap a Occident. Aquesta dosi relativament alta de llibertat contribueix a reduir la conflictivitat social i a assegurar l'estabilitat del règim.

La liberalització política durant l'era Kádár té conseqüències importants en la transició de finals dels anys vuitanta; potencia el caràcter pacífic de la transició, i la facilita en definitiva.

LES CAUSES DE LA CAIGUDA DEL SISTEMA COMUNISTA A HONGRIA

La teoria de la caiguda dels règims autoritaris

Entre les teories explicatives de la caiguda dels règims autoritaris i la transició a la democràcia cal esmentar en primer lloc la teoria funcionalista: la crisi del règim autoritari deriva del desajustament funcional entre les institucions centrals del règim i els *requisits* de l'economia o la societat en general. D'aquí es dedueix el següent: la democràcia requereix uns prerequisits o unes precondicions funcionals (Maravall, 1982).

Maravall considera insuficient l'explicació oferta per la teoria funcionalista, i creu que la transició a la democràcia ha de ser examinada des d'un punt de vista genètic, que presti atenció a la pròpia política dels actors col·lectius, a les seves estratègies, a les seves concepcions.

Morlino, des d'una òptica força diferent, ofereix un quadre de factors que poden portar a la caiguda dels règims autoritaris; aquests factors són els següents:

- una derrota militar;
- fracassos econòmics;
- profundes transformacions socioeconòmiques, que canvien substancialment la base social del règim autoritari i

-trencament de la coalició que dona suport al règim, per raons de política econòmica o de distribució de quotes de poder.

D'altra banda, segons Morlino, uns determinats esdeveniments poden ésser un accelerador del canvi, i donar el cop de gràcia a un edifici que ja amenaçava ruïna (Morlino, 1988).

Les causes econòmiques de la caiguda del sistema comunista a Hongria

Nyers, un dels homes clau en la transició hongaresa, va dir en una entrevista concedida al diari *Le Monde* –2 de setembre de 1989–: “Le socialisme d’Etat a fait faillite une fois pour toutes.”

Aquest fet, fonamental per tal de comprendre la caiguda del règim comunista, ens permet de considerar, des de la tipologia de Morlino presentada més amunt, el procés hongarès com un cas de fracàs econòmic. No obstant, tal com podem analitzar més endavant, el procés hongarès seria més aviat una mescla de fracàs econòmic i trencament de la coalició dominant.

En realitat, un procés de transició com l'hongarès, i en general, tots els processos de transició dels països de l'Europa de l'Est, s'escapen dels marcs teòrics elaborats fins al moment, puix que ofereixen una problemàtica que va més enllà de l'esforç de teorització realitzat.

Començant pel factor econòmic, cal dir que després del rotund fracàs del pretès relleu econòmic dels anys vuitanta, l'elit comunista hongaresa pren consciència de la magnitud del desastre; per tal d'evitar mals majors, pacta amb l'oposició al règim una obertura paulatina del sistema vers el capitalisme i la democràcia. Aquest caràcter de transició pactada marcarà profundament tot el procés hongarès (Gradwohl, 1989).

Les reformes econòmiques dels anys seixanta i setanta resultaren positives per a Hongria, però es tractava de reformes dins el sistema, no pas de reformes per canviar de sistema; les seves limitacions eren clares. Aquestes reformes, de fet, portaren el país a una situació econòmica que no era ni de lliure mercat ni d'economia planificada (Young, 1989).

L'estancament del Producte Nacional Brut (PNB), el descens generalitzat de les inversions, el qual contribueix a l'estancament del PNB, la inflació, són les característiques de l'economia hongaresa a finals dels anys vuitanta. El sector privat, malgrat el seu creixement, no pot salvar l'economia nacional. Tot i que s'havia intentat superar la tendència general de totes les economies de l'Est, a Hongria pesa encara la primàcia dels sectors bàsics de l'economia sobre la indústria de transformació. La infraestructura del país, d'altra banda, presenta deficiències importants. Al costat de tot això, el nivell de vida dels hongaresos baixa (Tompa, 1989).

Finalment, hi ha el problema del deute. Aquest creix considerablement durant la segona meitat de la dècada dels setanta i la segona meitat de la dels vuitanta, i esdevé un factor que precipita les reformes, en degradar notòriament la situació econòmica del país; alhora, constitueix un dels majors problemes amb que s'enfronta el procés de reformes. Durant l'era Kádár, l'estructura de les exportacions d'Hongria revelava el predomini de la indústria bàsica; essent l'exportació d'aquesta producció poc eficient, la subvenció estatal era necessària. L'Estat es veia obligat a gravar durament els altres sectors de l'economia, i al mateix temps, a contreure deutes amb l'exterior. Una part d'aquest deute servia per a subvencionar unes exportacions de productes ineficients que enlloc d'alleugerir el deute, l'agreujaven encara més. El deute es transformà en una espiral, en un cercle viciós, on quedà atrapada l'economia hongaresa (Young, 1989).

En conclusió, deute i estructura econòmica estaven íntimament lligats, i aquest lligam portà a una situació econòmica insostenible, que no deixava cap altra sortida que el canvi, i no ja el canvi dins el sistema, sinó el canvi de sistema.

Les causes de la caiguda del sistema comunista a Hongria més enllà de l'economia

El fracàs econòmic, tot i ésser un factor molt important, no explica per ell mateix de manera completa, la caiguda del sistema comunista a Hongria. El record de les eleccions encara democràtiques del novembre del 1945, el record de la revolució del 1956, el sentiment de frustració que implica la seva erradicació violenta per part de les tropes soviètiques, així com el punt de referència que constitueix el món occidental, estan presents entre els ciutadans hongaresos, i forgen una forta ànsia de llibertat (Andras, 1989).

D'altra banda, la liberalització política de l'era Kádár facilita el desenvolupament d'aquest desig de llibertat, alhora que facilita també el caràcter pacífic i pactat de la transició.

Cal subratllar també el caràcter artificial del sistema comunista a Hongria –i no tan sols a Hongria–, en el sentit que aquest sistema va ser imposat des de l'exterior per l'URSS. Quan la potència exterior no ha estat ja interessada en mantenir el sistema comunista a Hongria i als restants països de l'Est, quan els seus problemes interns, de tipus econòmic i polític, han fet que la càrrega necessària per tal de sostenir els *satèl.lits* esdevingui insuportable, el sistema comunista s'ha enfonsat com un castell de cartes.

Els problemes interns de l'URSS, i el procés de reformes endegat per Gorbatxev per tal de fer front a aquests problemes, han tingut una importància crucial en la transició hongaresa, així com en les restants transicions de l'Europa de l'Est. Sense aquesta situació interna a l'URSS, la transició hongaresa i les restants transicions de l'Est no haurien estat possibles. De fet, podem dir que la diferència fonamental entre la revolució de 1956 i la transició de finals dels anys vuitanta rau en l'actitud de l'URSS; de la no acceptació dels canvis a Hongria i en qualsevol altre Estat de l'Est es passa a l'acceptació dels canvis a finals dels anys vuitanta.

Podríem dir, fins i tot, que l'URSS, a finals dels anys vuitanta, necessita aquests canvis a Hongria i als altres països de l'Est, perquè mantenir aquests Estats com a satèl·lits se li fa més i més insostenible, tant econòmicament com políticament.

En qualsevol cas, la transició a Hongria s'inscriu en el marc més ampli de les transicions a l'Europa de l'Est, i aquestes estan immerses en un procés global de canvi en el subsistema europeu i en el sistema internacional en general; en aquest procés global de canvi hi juga un paper fonamental l'evolució interna de l'URSS en els darrers anys.

ANÀLISI DE LA TRANSICIÓ HONGARESA

Anàlisi dels processos de transició en les teories polítiques d'abast mitjà

Un seguit de teories d'abast mitjà intenten descriure i conceptualitzar els primers processos de transició cap a la democràcia que es donen en la història moderna, processos que transformen l'Estat liberal de dret en Estat social i democràtic de dret.

Dahl (Dahl, 1971) considera que es donen dos processos en tota transició vers la democràcia: un procés de liberalització, a través del qual s'admet la competència política, i un procés d'*inclusivitat*, a través del qual la població passa a participar a la vida política. Existeixen llavors tres camins per arribar a la democràcia:

- la liberalització precedeix la *inclusivitat*;
- la *inclusivitat* precedeix la liberalització;
- la liberalització i la *inclusivitat* es desenvolupen paral·lelament.

Segons Rokkan (Rokkan, 1970), la transició a la democràcia implica la superació de quatre llindars:

- el llindar de legitimació o reconeixement dels drets civils;
- el llindar d'incorporació o extensió del sufragi;
- el llindar de representació o reducció d'obstacles a la penetració de nous partits;
- el llindar del poder executiu o instauració de normes establint la responsabilitat política del Govern davant el Parlament.

Donat que aquestes teories estan pensades per als primers processos de democratització de la història contemporània, no ens són gaire útils per a analitzar una transició recent com l'hongaresa.

Hi ha però alguns intents de teorització en relació a les transicions posteriors a aquesta primera democratització de l'Estat liberal que sí que poden resultar interessants per al nostre estudi. Farem una especial referència al marc teòric elaborat per Morlino.

Morlino (Morlino, 1988) distingeix els conceptes d'instauració i transició, encara que en un moment inicial ambdós es superposin. La transició és aquell període durant el qual el règim autoritari va abandonant les seves característiques determinants sense que el nou règim que es dibuixa poc a poc adquireixi encara totes les característiques que el definiran. La transició és, en definitiva, aquell espai de temps durant el qual s'enfronten diverses opcions polítiques, amb el suport de diferents actors polítics, sobre el canvi del vell règim vers un règim nou. La transició s'inicia quan es comencen a reconèixer els drets civils i polítics, i finalitza quan resulta evident la direcció democràtica empresa: això succeeix normalment quan tenen lloc les primeres eleccions generals lliures. La instauració democràtica es conclou quan s'acaba la construcció de les principals estructures democràtiques del nou règim.

Morlino adverteix que els actors polítics poden no ser els mateixos en la transició i en la instauració. En qualsevol cas, cal analitzar sempre les forces polítiques en presència.

Resulta tanmateix útil distingir dins les elits polítiques que intervenen en el procés, sigui de transició o d'instauració, entre les elits del vell règim, les que durant el règim autoritari estaven a l'oposició, i les elits noves que sorgeixen durant el procés.

Morlino elabora diversos models en funció del protagonisme dels actors presents en la transició:

- transició protagonitzada per actors externs (en la instauració intervenen ja actors interns);

- transició iniciada pels actors institucionals del vell règim; en el transcurs del procés d'instauració aquestes forces poden perdre el control del canvi;

- transició dominada pel pacte entre els sectors moderats del vell règim i una part de l'oposició;

- transició menada principalment per les forces que estaven a l'oposició.

Morlino adverteix també sobre la importància del paper dels militars en la majoria de transicions. Segons ell, cal així mateix posar de relleu el paper del que anomena *la coalició fundant*, composta per actors del vell règim i de l'oposició.

Schmitter i Lehmbruch (Schmitter i Lehmbruch, 1979) analitzen també les coalicions fundants de les transicions, subratllant que aquestes coalicions són el marc idoni per tal d'obtenir un consens sobre les qüestions polítiques substantives del procés constituent, i especialment sobre el sistema electoral.

Morlino creu que la continuïtat/discontinuitat normativa, de les estructures administratives i judicials, de personal, etc, constitueix una altra variable interessant per estudiar davant un procés de transició. El tema de les depuracions en l'administració, la justícia, la policia, l'exèrcit, és particularment important.

La continuïtat/discontinuitat també es pot veure des d'un altre punt de vista, segons el qual la discontinuitat implicaria una ruptura brusca de les regles del joc de l'antic règim a través d'un acte clar i identificable; la continuïtat portaria a un canvi

gradual de l'antic règim, seguint-se les regles previstes pel mateix règim. Un darrer element que cal considerar segons Morlino és la tradició política del país.

Rustow (Rustow, 1970) distingeix dues etapes en el seu model general de transició cap a la democràcia:

-fase preparatòria, consistent en una lluita política protagonitzada per un moviment de masses;

-fase de decisió, en la qual una fracció dels dirigents accepta un compromís pluralista; el procés es realitza entre elits del vell règim i de l'oposició.

Maravall (Maravall, 1982) segueix aquest model, tot i indicant que en un procés de transició democràtica cal analitzar la política i les estratègies dels actors col·lectius. Això implica estudiar les estratègies de reforma des de dalt i les estratègies de pressió i reivindicació des de baix.

Els esdeveniments més importants de la transició

En la Conferència nacional del Partit Socialista Obrer Hongarès (PSOH), del 20 al 22 de maig del 1988, Kádár abandona la secretaria general del Partit, que passa a mans de Grosz, el qual declara de seguida que vol emprendre reformes en profunditat. Es pot considerar que aquesta Conferència marca el principi de la transició hongaresa.

El juliol del mateix any, la Comunitat Europea signa un acord amb Hongria: és el primer d'aquest tipus que la Comunitat signa amb un Estat de l'Europa de l'Est.

També durant aquest mes de juliol, s'endega un procés de revisió constitucional. Es prepara paral·lelament una nova llei de societats, que estableix un marc jurídic més favorable per a la iniciativa privada, i que facilita la captació d'inversions estrangeres. El dia 11 de gener del 1989, el Parlament aprova una llei d'associacions polítiques.

Durant el mes de maig, circulen rumors sobre un possible cop d'Estat. El comandant general, i també diputat, Seboek, anuncia una reforma legislativa en matèria militar. També durant el mes de maig, Grosz posa de relleu la gravetat de la situació econòmica i adverteix sobre la possibilitat de declarar un "estat d'emergència econòmica".

S'inicia el debat sobre la supressió de les cèl·lules del Partit a les empreses; Grosz considera que en cal el manteniment, mentre que el ministre Poszgay defensa la seva eliminació. A finals de mes, Poszgay declara a *Radio Free Europa* que s'ha de liquidar el Partit Comunista, i crear un nou partit socialdemòcrata d'estil occidental; també afirma que els règims comunistes no es poden reformar, sinó que s'han de desmantellar. Fins feia poc temps, Hongria interferia les emissions de *Radio Free Europa*.

El 30 de maig, el Comitè Central del PSOH rehabilita la figura històrica d'Imre Nagy. Al mateix temps, presenta una proposta de negociacions amb l'oposició: una taula de negociacions en la qual una de les parts seria el PSOH, una altra els vuit grups més importants de l'oposició, i la tercera aquells qui no s'identifiquin amb cap de les dues parts anteriors; hi hauria a més, en la taula de negociacions, observadors sense dret de vot.

A primers de juny, Kulcsar, ministre de Justícia, declara que el Consell de Ministres està disposat a suprimir les disposicions constitucionals que garanteixen el paper dirigent del Partit Comunista. L'Estat, a més, deixarà de protegir el sistema social, econòmic i polític socialista. El 6 de juliol mor Kádár.

A mitjans de setembre, Szüros, president del Parlament, declara a *The Washington Post* que a mig termini Hongria abandonarà l'Organització del Tractat de Varsòvia i es constituirà en Estat neutral. També a mitjans de setembre, es signa un acord en el si de la taula de negociacions; el grup Fidesz no accepta però l'acord.

Del 6 al 9 d'octubre té lloc el XIV i darrer Congrés del PSOH: en el transcurs del Congrés és dissolt el PSOH, i es crea un nou partit –el Partit Socialista Hongarès (PSH)– per 1.202 vots a favor, 159 en contra i 38 abstencions.

El 18 d'octubre, el Parlament adopta gairebé 100 esmenes a la Constitució. Hongria deixa de ser una República Popular Socialista i passa a ser una República Constitucional, Democràtica i Independent, que proclama els valors tant de la democràcia burgesa com del socialisme democràtic. Kulcsar declara que la reforma constitucional dóna lloc a una Constitució provisional. S'anuncia també que a mitjans del 1990 hi haurà eleccions lliures; el Parlament sortit d'aquestes eleccions redactarà la Constitució definitiva.

Sorgeix el debat sobre la idoneïtat de celebrar les eleccions presidencials el 26 de novembre, abans de les eleccions legislatives. Es reuneixen signatures per demanar un referèndum sobre aquesta qüestió.

El 19 d'octubre, el Parlament aprova la dissolució de les cèl·lules del Partit a les empreses i una llei que converteix els grups opositors en partits polítics. Els partits disposaran d'un sistema de finançament públic, amb fons aprovats pel Parlament. Del 20 al 22 d'octubre té lloc el Congrés del Fòrum Democràtic Hongarès (FDH), un dels principals grups de l'oposició. El 20 d'octubre, el Parlament vota una nova llei electoral, per la qual es regiran les eleccions legislatives del 1990; el sistema electoral és complex, establint tres tipus de llista i combinant els criteris majoritari i proporcional. L'elecció del president de la República serà per sufragi universal.

El 23 d'octubre es proclama de forma solemne la nova Constitució i la nova República, amb una gran assistència popular.

El 26 de novembre es celebra el referèndum sobre la data de les eleccions presidencials. Guanya per poca diferència la posició que defensa la celebració de les eleccions presidencials després de les legislatives. És una derrota important per al nou Partit Socialista Hongarès i per a Poszgay, que confiava en sortir elegit president en unes eleccions presidencials celebrades abans de les legislatives, gràcies al prestigi aconseguit en la conducció de les reformes i la liquidació de l'antic Partit Comunista. La participació en el referèndum és del 60%: aquesta xifra ha estat considerada com a baixa per alguns, com a alta per a altres; aquests darrers han posat de relleu que el referèndum era la primera consulta democràtica en més de 40 anys, i que havia estat convocat sota la pressió d'uns grups opositors encara poc consolidats.

A principis de febrer del 1990, el primer ministre Nemeth i el cardenal primat d'Hongria, Paskai, signen un acord; queden abolides les restriccions que pesaven sobre l'Església i la pràctica religiosa. El 9 de febrer, la República d'Hongria restableix les relacions diplomàtiques amb el Vaticà. A finals de febrer, Horn, ministre d'Afers Estrangers, declara que hom pot imaginar-se una República d'Hongria integrada en l'OTAN en uns pocs anys. A primers de març, el Parlament decideix que s'asseguraran uns escons parlamentaris per a representants de les diverses minories existents a Hongria. Es permet també la creació d'institucions educatives privades, tant a nivell escolar com universitari.

El darrer esdeveniment important de la transició és la celebració de les eleccions legislatives, el 25 de març i el 8 d'abril (la segona volta) del 1990. Els resultats de les eleccions signifiquen una victòria rotunda de l'oposició sobre el Partit Socialista Hongarès, nascut del procés de dissolució de l'antic Partit Comunista. El PSH obté menys d'una dècima part dels escons: 33. Els ortodoxes de l'antic règim no treuen cap escó. Pel que fa a l'oposició, el gran guanyador és el FDH, que esdevé la principal força del nou Parlament amb 164 escons sobre un total de 386. La segona força parlamentària és l'Aliança dels Demòcrates Lliures (ADL), amb 92 diputats, seguida pel Partit dels Petits Propietaris, amb una llarga història al darrera, que obté 44 escons. El grup FIDESZ disposa en el nou Parlament de 21 diputats. El Partit Democrata-cristià té també 21 escons, i la Unió Agrària treu 1 sol diputat. Hi ha finalment, en el nou Parlament, 10 candidats independents. La barrera del 4% establerta pel sistema electoral és responsable de l'absència dels comunistes ortodoxes.

No obstant, el fet que els comunistes ortodoxes hagin tret menys del 4% de vots, així com els pobres resultats del PSH, que el col·loquen en la cinquena posició en el nou Parlament, entre els partits petits, posen de manifest la voluntat de la majoria del poble hongarès de liquidar definitivament l'antic règim comunista i de *castigar* els ex dirigents d'aquest règim, per més que s'hagin reformat.

Els actors polítics col·lectius de la transició

El primer actor polític que cal esmentar és el Partit Socialista Obrer Hongarès (PSOH), transformat en Partit Socialista Hongarès (PSH).

Abans de la dissolució de l'antic Partit Comunista i la creació del nou Partit Socialista Hongarès, conviuen en el primer diferents tendències. Existeixen diversos grups ortodoxes o ultraortodoxes, com ara el Front Ferenc Munnich, creat al novembre del 1988 per persones que participaren en la repressió del 1956, i dirigit per Ribanszki; aquest és el més important dels moviments ortodoxes. Existeix també el grup de Berecz, la Plataforma d'Unitat Marxista, així com l'Associació Janos Kádár, recolzada per Txecoslovàquia i la RDA, quan encara no s'han produït reformes en aquests dos Estats. Al costat d'aquests moviments ortodoxes hi ha en el si del PSOH tendències reformistes radicals, com el grup encapçalat per Poszgay, un home que està

present en el procés de naixement del FDH i que vol trencar amb l'economia estatitzada, per tal de crear un partit socialdemòcrata en la línia dels d'Europa occidental. També hi ha tendències intermèdies, com la representada per Grosz, partidari d'algunes reformes que no qüestionin però els fonaments del sistema; Grosz és una persona relativament ortodoxa, que intenta, no obstant, distanciar-se del radicalisme de moviments com el Front Ferenc Munnich.

Aquestes diverses tendències s'acaben enfrontant obertament en el transcurs del XIV i darrer Congrés del PSOH. La tendència que domina clarament el Congrés és la reformista radical liderada per Poszgay, el qual aconsegueix la dissolució del Partit Comunista i la creació d'un partit nou, el PSH. De tota manera, el grup de Poszgay, sota el nom d'Aliança per a la Reforma, i dirigit per homes com ara Nyers, Horn i Nemeth, a més del mateix Poszgay, es veu obligat a pactar amb l'Aliança Democràtica Popular, el portaveu de la qual és Gonci; l'Aliança representa un sector del Partit, situat entre Poszgay i Grosz, que accepta la creació d'un nou partit sempre que aquest tingui un caràcter marcadament socialista i hereti els valors progressistes de l'esquerra aportats per Marx, Lenin, Lukacs i Gramsci. Sota la pressió de l'Aliança Democràtica Popular, Poszgay accepta que el nou PSH, tot i reclamant un socialisme democràtic, es declari successor legal del vell PSOH.

El Fòrum Democràtic Hongarès (FDH) neix a partir d'una reunió d'intel·lectuals, el març del 1988, en un poblet d'Hongria; Poszgay assistí a aquesta primera reunió. L'FDH, com a tal, veu la llum el mes de setembre. Encara que des dels inicis agrupi a molts intel·lectuals i artistes, molts d'ells de Budapest, l'FDH intenta organitzar-se principalment al camp. Persones com ara el poeta Leszák recorren la campanya hongaresa, entrant en contacte amb mestres, capellans, enginyers, advocats, etc, és a dir, amb els *notables* dels pobles i petites ciutats, per tal d'establir una estructura territorial.

Encara que en l'FDH coexisteixin tendències diverses, es pot considerar que aquest és un partit de centredreta, proper a la democràcia cristiana, que concedeix una gran importància a la família, i també als *valors tradicionals de la nació hongaresa*, amb una voluntat de fer reviuir l'*ànima hongaresa*. L'FDH reclama una liberalització total, tant a nivell econòmic com polític, aspecte que compagina amb l'al·lusió a la justícia social; alhora, pretén que Hongria esdevingui un Estat democràtic de dret semblant als Estats d'Europa Occidental.

L'Aliança dels Demòcrates Lliures (ADL) és un partit liberal, creat també el 1988, que propugna una total desestatalització de l'economia i una opció sense ambigüitats per a l'economia de mercat. És més fort a les ciutats que al camp, a diferència de l'FDH, i es compona en bona part d'intel·lectuals; les seves figures més notòries són, entre d'altres, Tolgyessy i Rajk.

El Partit dels Petits Propietaris és sens dubte un partit històric, que va estar al Govern d'Hongria abans de la instauració del règim comunista. El seu lema és "Déu, Pàtria i Família." Reclama la privatització de les terres, tot i considerant que les expropiacions realitzades pel règim comunista són il·legítimes. Alguns dels seus líders més coneguts són Boros i Torgyan.

L'Aliança dels Joves Demòcrates (FIDESZ) és un moviment de joves intel·lectuals i estudiants que neix, novament, el 1988. Les seves exigències de liberalització són radicals, i el seu discurs és sovint dur i rotund. Alguns dels seus membres han protagonitzat vagues de fam en senyal de protesta. Una de les seves màximes personalitats és Orban, un jove advocat d'uns trenta anys.

La transició hongaresa des de les teories d'abast mitjà

Entre la primavera del 1988 i la del 1990, té lloc a Hongria una transició -emprem el terme en el sentit que Morlino li dóna, diferenciant-lo del concepte d'instauració-. Després de les eleccions del març-abril del 1990, s'inicia a Hongria una fase d'instauració del règim democràtic.

Segons Morlino, la transició comença quan s'endega el reconeixement dels drets civils i polítics; en el cas d'Hongria, no obstant, es pot considerar que la transició comença abans d'aquest moment, quan, en la Conferència nacional del PSOH de maig del 1988, en la que Kádár és substituït per Grosz, es fa evident una voluntat de canvi. Les diverses declaracions de Grosz en aquestes dates apunten vers aquesta direcció, i la nominació com a president de la República d'una persona que no és membre del PSOH constitueix un gest significatiu. Poc després del juliol, s'endega el procés de reforma constitucional.

També el juliol, la Comunitat Europea signa un acord amb Hongria, expressant amb aquesta actitud la constatació d'un inici de canvi a Hongria.

En la definició proposada per Morlino, la transició es caracteritza per l'enfrontament entre diverses opcions polítiques sobre el canvi del vell règim vers un règim nou, democràtic. La polèmica sostinguda entre Grosz i Poszgay sobre la dissolució de les cèl·lules del Partit a les empreses il·lustra aquest enfrontament, que també es produeix en el si de la vella classe dirigent. El darrer Congrés del PSOH posa encara més nítidament de manifest la contraposició d'opcions polítiques diverses. L'enfrontament no sols es dóna a l'interior de la vella classe dirigent, sino també entre aquesta i l'oposició, i en el si de l'oposició: la negativa de FIDESZ, davant la signatura dels acords de setembre del 1989 a la taula de negociacions tripartita, és prou eloqüent al respecte.

Segons Morlino, els actors polítics en la fase de transició i en la d'instauració poden no ésser els mateixos. Després de les eleccions del març-abril del 1990, l'ala més ortodoxa del vell PSOH, que havia estat un actor central en el procés de transició, esdevé un actor marginal en el procés d'instauració; l'ala aperturista i reformadora del vell PSOH, un altre actor central en el procés de transició, veu disminuir dràsticament el seu pes polític després de les eleccions legislatives i passa a jugar un paper menor, encara que no totalment marginal, en el procés d'instauració. En aquesta, els grans actors polítics són l'FDH i l'ADL.

D'altra banda, hem vist com Rustow distingia entre una fase preparatòria i una fase decisòria en el procés de transició. La fase preparatòria de la transició hongaresa ve marcada no tan sols per algunes grans manifestacions populars, en ocasió de l'enterrament

oficial d'Imre Nagy i de la proclamació oficial de la nova Constitució i la nova República, per exemple, sinó també per l'eclosió de nombroses associacions de tot tipus, la qual ve acompanyada per una gran efervescència intel·lectual (Andras, 1989). Marschall afirma que Hongria viu una *gran revolució cultural* (Marschall, 1989). Un altre fet a destacar seria l'auge i la vitalitat de la premsa: tant sols en els darrers mesos del 1988 hi ha unes quaranta demandes per obrir un diari. Els diaris amb més impacte sobre l'opinió pública són, entre d'altres, *Hitel*, depenent de l'FDH, *Kapu* i *Reform* (Andras, 1989).

Es pot assenyalar finalment la importància del debat públic, especialment arran de la construcció de la central elèctrica del Danubi de Bösnygymaros, però també arran de la data de les eleccions presidencials.

Combinant els marcs teòrics de Rustow i Morlino, podem dir que la fase decisòria de la transició hongaresa és una combinació del model de transició iniciada pels actors institucionals del vell règim i del model de transició de pacte entre el sector moderat del vell règim i una part de l'oposició.

Efectivament, la transició hongaresa s'inicia per una voluntat aperturista interna del vell règim; recordem que el juny del 1989 el ministre de Justícia, Kulcsar, anuncia que el Govern suprimirà el paper dirigent del Partit Comunista i deixarà de protegir el sistema socialista. L'aprovació pel vell Parlament comunista d'una nova Constitució, provisional, constitueix un autèntic *hara-kiri*, a través del qual uns sectors importants del vell règim decideixen dissoldre l'antic ordre autoritari.

Però la transició hongaresa es caracteritza també per una coalició *fundant* entre el sector reformista del vell règim i l'oposició. La coalició *fundant*, teoritzada per Morlino així com per Schmitter i Lehmbruch, s'origina a Hongria arran de les *reunions de conciliació política* que comencen a funcionar des del 13 de juny del 1989 entre el Govern i l'oposició al règim. Aquestes reunions porten al que Schmitter i Lehmbruch anomenen "fixació del consens sobre les qüestions polítiques substantives del procés constituent" (Gradwohl, 1989).

A partir d'un cert moment, el sector reformista del PSOH no es vol reunir més tot sol, *cara a cara*, amb l'oposició, per la qual cosa fa entrar en les esmentades reunions un seguit de representants d'organitzacions més o menys autònomes –teòricament–, però que, de fet, el PSOH havia tradicionalment controlat; apareix així la taula de negociacions tripartita. No obstant, aquesta tercera part es revela, al llarg de les negociacions, molt menys dòcil del que el sector reformista del PSOH havia esperat.

La llei electoral es decideix en la taula de negociacions triangular; el Parlament l'aprovarà formalment el 20 d'octubre del 1989. A primers de setembre del mateix any, es signa un acord en el si de la taula tripartita, que FIDESZ rebutja, tot i criticant al Govern així com a la resta de les forces de l'oposició.

El paper dels militars, que Morlino posa de relleu, és sens dubte fonamental en el procés de transició hongarès: enmig de rumors de cop d'Estat, el comandant general Seboek anuncia, el maig del 1989, que un grup de diputats prepara un paquet de mesu-

res per controlar l'exèrcit i sotmetre'l plenament a l'autoritat del Parlament. D'altra banda, en la taula tripartita de negociacions s'estudien les mesures adequades per tal d'evitar un cop d'Estat.

Des del punt de vista de la dicotomia entre continuïtat i discontinuïtat teoritzada per Morlino, la transició hongaresa pot ésser definida com una transició amb una forta continuïtat. No es produeix a Hongria una ruptura brusca de les regles del joc de l'antic règim; el règim autoritari canvia gradualment, respectant-se les normes que ell mateix preveu. La nova Constitució provisional, aprovada pel Parlament comunista el 18 d'octubre del 1989, la llei electoral, aprovada el 20 d'octubre, la llei de conversió dels grups opositors en partits polítics, del 19 d'octubre, i la llei, també del 19 d'octubre, de dissolució de les cèl·lules del Partit Comunista a les empreses, constitueixen un desenvolupament legislatiu que canvia profundament el règim abans de la redacció d'una Constitució definitiva pel Parlament sorgit de les eleccions generals lliures, sense que es trenqui en cap moment de forma brusca amb la legalitat vigent.

Paral·lelament al desenvolupament legislatiu esmentat, que afecta l'àmbit polític, l'estructura de l'Estat, s'introdueixen canvis igualment fonamentals en la legislació econòmica. La reforma política ve acompanyada per un aprofundiment en les reformes econòmiques iniciades uns anys enrera (Varkonyi, 1989).

Aquesta reforma econòmica fa que la transició hongaresa –així com les restants transicions de l'Est– difereixi notablement d'una transició merament política com la transició espanyola dels anys setanta.

La doble naturalesa, política i econòmica, de la transició hongaresa –i de les restants transicions de l'Est– no estava contemplada pels models teòrics de transició elaborats per la ciència política fins al moment, car no s'havia plantejat el cas de transicions d'aquesta naturalesa. La teoria política, i més concretament les teories d'abast mitjà sobre transicions a la democràcia, hauran d'incorporar en els propers anys les experiències proporcionades per l'enfonsament de l'Europa comunista, i enriquir el marc teòric amb aquestes noves aportacions.

Pel que fa a la transició hongaresa, les noves lleis en matèria econòmica, que entren en vigor l'1 de gener del 1989, pretenen crear a Hongria unes condicions econòmiques i un marc de funcionament idèntics als existents al món occidental, alhora que intenten atreure inversions estrangeres cap a Hongria (Gueulette, 1989).

Cal posar especialment de relleu l'acord signat entre la Comunitat Europea i Hongria el setembre de 1988. Dins aquesta línia d'aproximació al món occidental, podem recordar la visita efectuada pel president Bush a Hongria l'estiu del 1989, durant la qual el president americà promet la liquidació de les restriccions comercials que pesaven sobre Hongria, al mateix temps que el foment de les inversions americanes a Hongria; assegura, finalment, que proposarà als Estats desenvolupats un ajut concertat per a Hongria.

El mes de novembre, la Comunitat Europea destina 200 milions d'ECU a Polònia i Hongria sota la forma de préstecs i ajuts a la investigació. Suècia, Noruega i Finlàndia anuncien ajuts per un valor de 100 milions de dòl.lars.

El 16 de novembre del 1989, Hongria fa saber al Comitè de Ministres del Consell d'Europa la seva voluntat d'esdevenir membre de l'organització. El 20 de gener del 1990, el primer ministre hongarès, Nemeth, sol·licita formalment l'ingrés d'Hongria al Consell d'Europa.

Després de les eleccions lliures del març-abril del 1990, queda tancat el període de transició a Hongria. S'obre aleshores una nova fase: la instauració del nou ordre.

El caràcter pacífic i la tònica de continuïtat que defineixen la transició perduren al llarg del procés d'instauració. En efecte, cap esdeveniment traumàtic sacseja Hongria després de la primavera de 1990. Les accions endegades per l'Estat, tant a nivell políticoinstitucional com socioeconòmic, tendeixen a consolidar les bases introduïdes al llarg de la transició. Això no significa, però, la inexistència de problemes i dificultats en el decurs de la instauració del nou ordre.

El 18 de setembre del 1990, els plans governamentals de privatització són aprovats pel Parlament. Durant el mes següent, la pujada del preu dels carburants provoca un malestar social important. A principis del 1991, el mes de gener, la moneda nacional és devaluada en un 15%. El 24 d'abril, té lloc un dels fets més esperats en la transició i la instauració hongareses: l'aprovació pel Parlament de la llei d'indemnització per les expropiacions ocorregudes durant el règim comunista.

Aquesta qüestió havia aixecat un debat important. En la llei aprovada, la simple restitució de les terres i béns expropiats és rebutjada, degut als problemes pràctics que aquesta solució comportaria, en favor d'una compensació econòmica parcial. La simple restitució era defensada pel Partit dels Petits Propietaris. La compensació econòmica consisteix en drets de compra de propietat estatal privatitzada. A través d'aquest mecanisme, el Govern pretén impulsar el pla de privatització, alhora que resol una qüestió de justícia àmpliament i fortament reclamada.

El 29 de maig, el Tribunal Constitucional anuncia que alguns aspectes de la llei d'indemnització són inconstitucionals. El Parlament aprova les modificacions necessàries el 26 de juny. No obstant, els aspectes en qüestió són relativament secundaris, i no afecten els punts més importants de la llei.

El 10 de juliol, el Parlament aprova la llei que permet retornar les esglésies a llurs propietats. Amb aquesta tercera mesura legislativa es tanca completament el tema, delicat i crucial alhora, dels béns expropiats pel règim comunista. Al mateix temps, es dona un pas fonamental en el camí de la instauració democràtica.

A partir del mes d'agost entra en funcionament un fons per a les persones en situació d'atur. Tot i així, el fons resulta, ja d'entrada, àmpliament insuficient. L'11 de febrer del 1992, el Parlament aboleix els darrers preus fixats de forma centralitzada per l'Estat en matèria d'aliments. Els preus romandran determinats estatalment tant sols en uns sectors precisos: correus, electricitat, aigua i llicències per a ràdio i televisió.

El 28 d'agost, el Govern publica una llista d'unes 160 empreses que es quedaran en l'esfera pública i no seran, en conseqüència, privatitzades; això afecta principalment els sectors de l'energia, les telecomunicacions i els transports. Es fixen doncs els límits de la privatització que adquireix forma legal el setembre del 1990.

La segona fase del procés de privatització havia començat poc de temps abans, el 5 de maig del mateix any. Segons Tamas Szabó, ministre sense cartera, la segona fase no fa sinó prosseguir la línia endegada per la primera.

La coalició governant, formada pel Fòrum Democràtic Hongarès juntament amb dos partits menors, el Partit Demòcrata-Cristià i Partit dels Petits Propietaris, sofreix una derrota electoral a les eleccions municipals del 30 de setembre i 14 d'octubre del 1990. Els partits de la coalició obtenen el 35,7% dels regidors municipals, davant el 42,2% de l'oposició de centre-esquerra, formada per l'Aliança dels Demòcrates Lliures i FIDESZ. A Hongria, això s'interpreta com un signe normal de desgast del Govern. A cavall entre el 1990 i el 1991, dues remodelacions del Govern de la República en menys d'un mes mostren una certa inestabilitat, que no afecta però els fonaments del nou ordre democràtic.

El 31 de març del 1992, el Parlament aprova una llei sobre els funcionaris de l'administració pública, afrontant doncs un aspecte fonamental en tot procés d'instauració democràtica.

Durant el mes de setembre, l'extrema dreta hongaresa, el líder de la qual és Isatvan Csurka, intenta mostrar públicament la seva força. Les manifestacions d'extrema dreta, així com l'auge d'atacs racistes, provoquen una ràpida reacció en defensa del nou ordre democràtic; una contramanifestació reuneix el 24 de setembre unes 50.000 persones a Budapest. El 29 de setembre, el Parlament aprova una altra llei força esperada: la llei de protecció de les minories ètniques i nacionals.

La transició hongaresa, que es desenvolupa entre la primavera del 1988 i la primavera del 1990, és, tal com hem vist, una transició política vers la democràcia, i alhora una transició econòmica vers un sistema d'economia de mercat. Aquesta doble naturalesa, política i econòmica, del procés de transició repercuteix sobre les dificultats i problemes que tot procés de transició implica, i que en aquest cas s'agreguen.

La magnitud del problema econòmic constitueix sens dubte una amenaça per tot el procés de transició, i roman una càrrega onerosa per al procés d'instauració.

Varkonyi (Varkonyi, 1989) expressa la novetat d'aquest tipus de transició i d'instauració, així com les dificultats implicades, amb les següents paraules:

“We have embarked on a path that is untrodden in several respects. We have neither an elaborate theory, nor practical experience on which to rely in dealing with daily problems.”

Els canvis en el sistema econòmic provoquen un augment molt important de l'atur, juntament amb un procés inflacionista molt fort. Intentar tirar endavant un procés de democratització en un marc econòmic que es degrada no és precisament fàcil.

Els sacrificis són inevitables i alguns grups socials veuen seriosament afectats llurs interessos. Tal com diu Varkonyi:

“We are aware that our reforms cannot be implemented without sacrifices, without prejudicing various sectorial and group interests”.

L'autor posa de manifest un punt fonamental del procés de transició i instauració hongarès, així com de tots els processos similars de l'Europa de l'Est, en afirmar:

“We are trying to resolve the conflict between economic efficiency and social justice.”

Per a l'èxit d'aquest procés hongarès –així com de tots els processos similars de l'Europa de l'Est– són necessaris, no tan sols l'esforç del mateix poble hongarès, sino també l'ajut i col.laboració del *món occidental*. En definitiva, no es tracta únicament de processos de transició i instauració interns, sinó d'una remodelació global del vell continent.

Referencias bibliogràfiques

- Andras, E. (1989) "Libéralisation politique en Hongrie", *Projet*, vol 45, nº 10.
- Dahl, RH. (1971) "Poliarchy. Participation and Opposition", *Yale University Press*.
- García Alvarez, M. B. (1978) *Construcción del comunismo y constitución*, Colegio Universitario de León.
- Gradwohl, P. (1989) "Tentation de faire table rase en Hongrie.", *Le Monde Diplomatique*, octubre de 1989.
- Gueulette. (1989) "Nouveautés pour les investissements étrangers en Hongrie", *Le Courier des Pays de l'Est*, nº 343.
- Maravall, J. M. (1982) *La política de la transición*, Madrid, Taurus.
- Marschall. (1989) entrevista concedida a *La Vanguardia* el 24 de novembre de 1989.
- Morlino, L. (1988) "Las democracias.", a *Manual de ciencia política*, (Madrid, Alianza Editorial).
- Moreau Defarges, Ph. (1987) *Les relations internationales dans le monde d'aujourd'hui*, Paris, STH.
- Robel, G. (1886) "Europa oriental bajo el dominio de Stalin.", a *El siglo XX: Europa después de la segunda guerra mundial* (Madrid, Siglo XXI).
- Rokkan, S. (1970) *Citizens, Elections, Parties*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Rustow, D.A. (1970) "Transition to Democracy towards a Dynamic Model", *Comparative Politics*, 1970, 2.
- Schmitter i Lehbruch .(1979) *Trends towards Corporatist Intermediation*, (Beverly Hills, Sage Publications).
- Tompa, M. (1989) "Hongrie: année 0 pour l'économie", *Le Courier des Pays de l'Est*, nº 339.
- Varkonyi. (1989) "Hungary: Recent Political and Economic Development", *The World Today*, vol 45, nº 5.
- Young, D.G. (1989) "Hungary: Debt versus Reform", *The World Today*, vol 45, nº 5.